

Юрій ЩЕРБАК: «Сповідь потрібна завжди, бо вона очищає душу»

Важко повірити, але це справді так: нові широкомасштабні романи «Час смертохристів» і «Час великої гри», висунуті на здобуття Національної премії України імені Тараса Шевченка 2014 року, відомий прозаїк і публіцист Юрій Щербак написав... звичайнісінькою ручкою. Хитромудрий почерк доктора медичних наук, Надзвичайного і Повноважного Посла України в Ізраїлі, відтак у США, а пізніше – в Канаді розбирає лише дружина. Вона й передруковує тексти. А нині чекає, коли чоловік завершить спогади, які ще не мають назви. Попередня – «Початки і кінці» – знову й знову викликає в автора сумніви. Юрій Миколайович не соромиться ними ділитися. Здавна вагається, не раз відкладає убік стосики паперу, змінює в кульковій ручці стержні, та зрештою, після прохань чи й наполягань давніх друзів, під час однієї із зустрічей зізнається, що мемуари писатиме, але матимуть вони іншу назву. Ще не знає, яку саме, а тому домовляємося: про них, як і про політику, – жодного слова. Лише про життя, взаємини людей і народів, добро і зло, любов і свободу, духовність і культуру, успіхи й невдачі. А ще – про романтичні поривання юності, задуми та мрії.

«Пишаюся тим, що я – лікар»

– Під час недавньої зустрічі у Срібній залі Українського фонду культури найбільше вразило те, що ви пам'ятаєте, як на початку сімдесятих років минулого століття неоперений журналіст брав інтерв'ю у вас, тоді вже знаного прозаїка. Розмова точилася у скромному робочому кабінеті, біля письмового стола стояла загадка, чи то дерев'яна, чи то керамічна, посудина, з якої ви, неначе факір, видобули пляшку коньяку, хлопнули в келишки й знову, хитро всміхнувшись («Щоб дружина не побачила»), заховали в таємничий витвір мистецтва. Тоді не допевнився, що то було за диво, тим-то запитую про це сьогодні. До речі, який кабінет маєте нині?

– Ми розмовляли в іншій – меншій – кімнаті. Тепер мій кабінет – у більшій, де жили колись батько й мама. На жаль, їх уже немає. Але я дедалі частіше думаю про них. Посудина, яка викликала подив, – дерев'яна, карпатської роботи. Сьогодні вона як «сховок» не потрібна, бо рідко беру

чарку: лише у великій своєю дозволяю собі ковток віскі. Про коньяк давно забув. Колись сказав так: цукор у моїй крові, наче махновські тачанки в степу. Отож сиджу на дієті.

– Чи хочеться сьогодні висповідатися, пригадуючи найкрутіші й найнесподіваніші життєві повороти? Що було тоді закономірним, а що – випадковим?

– Сповідь потрібна завжди, бо вона очищає душу. Здається, що не так уже й багато гріхів набігло, але... Все життя та всі його повороти, навіть найнесподіваніші колись, сьогодні сприймаються як закономірні, роковані долею: кожен етап життя – лікар, письменник, науковець, політик, державний діяч, дипломат, знову публіцист і прозаїк – впливає з попереднього, вбирає в себе досвід минулого.

– За фахом ви – медик. А в якому поколінні інтелігент? Чи простежували свій родовід?

– Пишаюся тим, що я – лікар. Інтелігент (чим теж пишаюся) – в другому чи третьому поколінні, батько – самородок, народившись у сільській

сім'ї, став справжнім інтелігентом, котрий «зробив сам себе», від уманського хлопчика (пішов навчатися до технікуму) – до відомого інженера, конструктора шляхових машин, математика. Мама, за походженням інтелігентка, закінчила консерваторію. Пишаюся тим, що народившись у Києві 1934 року, став киянином принаймні у третьому поколінні.

– За всіх зигзагів долі що найчастіше сяє з дитинства?

– Неймовірна любов батьків, які рятували мене й старшого брата під час Другої світової війни, дали гідну освіту й сприяли розвитку моїх здібностей – потягу до читання, малювання та музики (грав на піаніно) навіть тоді, коли були не згодні з моїми захопленнями (маю на увазі абстрактний живопис, джаз і рок-н-рол). Ніколи не намагалися покласти край моїм заняттям, небезпечним у той час. Батьки панічно боялися, щоб я не повторив долі брата Миколи, заарештованого 1948 року за звинуваченням у приналежності до студентської організації ОУН і засудженого до семи років ув'язнення.

Любив футбол і ненавидів гру в карти

– Миський хлопчик, юнак, новоспечений санітарний лікар – це інтелектуал, модник, «підкорювач» жіночих сердець, сибарит чи...

– Ні, не «підкорювач», точно не сибарит, а мрійник, автор віршів і новел, а після поїздки до Польщі 1957 року – палкий прихильник тамтешніх політичних і мистецьких свобод (як тоді здавалося), свідомий антико-

муніст, котрий ненавидів сталінський режим і «совєтську» систему загалом, – це почуття залишилося на все життя. Був піаністом у джаз-оркестрі Київського медичного інституту, захоплювався образотворчим мистецтвом, збирав художні альбоми, відвідував виставки... Пізніше пробудилася любов до кіно й театру – Анджей Вайда та Федеріко Фелліні ста-

ли моїми кумирами. Захоплювався виставами в театрах Варшави, Кракова й Москви (якось директор театру на Таганці пан Дупак, українець за походженням, дав мені квитки на всі спектаклі). Був час, коли мої гротескні вірші хотіли покласти в основу вистави, й саме тоді пан Дупак познайомив мене з Юрієм Любимовим. Водночас я захоплювався спортом і

пишався тим, що моїм наставником із легкої атлетики був Валентин Петровський – тренер самого Валерія Борзова. Любив волейбол, плавання, футбол, бадмінтон і ненавидів вульгарні анекдоти (взагалі ніколи не пам'ятав їх), гру в карти, більярд, пиятики – на відміну від багатьох літераторів «не водив кози» від Хрещатика до Оперного театру.

Професія санітарного лікаря (епідеміолога) дала мені розуміння багатьох соціальних процесів, які сприяли поширенню епідемій. Вивчаючи їх, полюбив історію медицини, а потім – історію загалом. Крім політики й геополітики, вона стала для мене могутнім джерелом натхнення. І не лише історія минулого, зокрема України, а й історія майбутнього – тобто те, що ховається в морозі часу, те, що не піддається раціо-

нальному конструюванню, а досягається прозорінням деяких пророків.

– Наскільки мені відомо, в юності ви захоплювалися Ніцше, Шопенгауером та Шпенглером. Коли востаннє перечитували їхні твори? До речі, чи збереглися сатиричні малювані рецензії зі студентської газети «За медичні кадри»?

– Ніцше вразив мене агресивно-наркотичною формою афоризмів, безмежно далеких від прісних форм соцреалізму. Шопенгауера читав уважно, бо мав у себе вдома його давно видану книжку. Шпенглером не захоплювався, хоча його праця доходить до нас лише тепер, коли Європа справді перебуває в стані демографічної та ліберальної деградації. Тоді й малював сатиричні рецензії для згаданої газети. Маю і оригінали, і вирізані публікації.

– За всіх часів письменникам (загалом творчим особистостям) не бракувало амбіцій. Які з них необхідні, а які, можливо, й зайві?

– Амбіції потрібні: без них будеш нікому не відомим письменником, а це вже нонсенс. Незнаний прозаїк чи поет – як генерал, котрий програв усі битви. Але якщо амбіції, та ще й не підкріплені талантом, переростають у манію величчя – це вже небезпечно, бо відгонить психіатрією. Амбіції потрібні в молодості, коли людина шукає своє місце в житті. Вони, мовби компас, допомагають обрати правильний напрям у темряві буденності. Потім набагато важливішим стає відчуття власної місії, покладеної на тебе Богом. Це відчуття, віра у власне покликання дає змогу пережити важкі часи, зневіру та депресію. Ця віра набагато сильніша й продуктивніша за амбіції.

55

Маленька правда чи велика істина?

– Певен, що ви нікого не зраджували. А самого себе?

– У житті кожної людини трапляються зради – свідомі чи несвідомі. Особливо часто людина зраджує саму себе – до цього примушують різні обставини. Кому з нас не доводилося наступати на горло власній пісні, виконувати накази різних «кідів» – і мовчати при цьому?

– Чи веде шлях компромісів до істини?

– Шлях компромісів веде... до компромісу. В політиці, бізнесі, суспільних відносинах. Якщо шляхом компромісів досягається важлива міждержавна угода, то чи означає це, що сторони досягли істини? Ні. Але такі угоди стають політичними істинами свого часу. На певний період. Натомість компроміс у мистецтві майже завжди веде до поразки. Приклад: світла, добра творчість Паустовсько-

го у сталінську епоху наскрізь брехлива. І поряд – проза Солженіцина: сувора, безкомпромісна, жорстока, похмура правда, яка похитнула світ і великою мірою привела до розвалу Радянського Союзу. Так само пристрасна публіцистика Толстого сприяла падінню російського царизму.

– Від вас як прозаїка багато чекали, та сталося несподіване: ви поринули в публіцистику, відтак рішуче відійшли від красного письменства. Що стало першопштовхом до цього?

– Не вважаю, що, поринувши в публіцистику, «рішуче відійшов» від художньої літератури. Бувають епохи, коли публіцистика важливіша за красне письменство. Знову таки, згадаймо Солженіцина та його «Архіпелаг ГУЛАГ». Наше покоління стало свідком глобальних, всесвітньо-історичних змін, можливо, змін «вісьового» часу людства –

розпаду багатьох попередніх систем. Це час для поетів і публіцистів, бо велика проза потребує спокою й стабільності (нехай навіть консервативно-реакційної). Я міг писати витончені поетичні оповідання («Маленька футбольна команда»), коли лютувала цензура, оповідання правдиві (мені хочеться вірити, що не продавав душі системи, не конструював своїх героїв на догоду червоним комісарам), але в тій прозі була маленька правда, а не велика істина.

У політичній публіцистиці кінця вісімдесятих – початку дев'яностих років минулого століття я мав змогу казати велику правду – і про Чорнобиль, і про Голодомор, і про поневолену Україну. До речі, один із найбільших політичних діячів двадцятого століття Вінстон Черчилль одержав Нобелівську премію з літератури (без поділу на красне письменство) за публіцистичні спогади.

«Український глобус»: за і проти

– Як опановували дипломатичний етикет, переймали його блиск і шик, урешті-решт звільнялися від українських комплексів та фобій, «вписували» себе у світовий контекст? Як інакшість (іншість) середовища впливає на прибульця і як спрацьовує система українських життєвих координат в Ізраїлі та США?

– Праця за кордоном на посаді дипломата передбачає не тільки (і не стільки) вивчення етикету (є підручники, інструкції, наставники), скільки глибоке вивчення країни перебування – її історії, законодавства, політичних та суспільно-економічних умов. Пізнаючи, як формується та чи та держава, чим живе сьогодні, як бореться за національну безпеку, дипломат – свідомо чи несвідомо – порівнює все із практикою власної країни. Це знання вводить у світовий контекст, неми-

нуче звільняє українця від комплексів і дає вільніший та об'єктивніший погляд на речі, лікує від того, що називається «українським пупоцентризмом». На жаль, і нині ще є ізоляціоністський, по суті, хуторянський погляд, згідно з яким Україна й те, що в ній відбувається, все добре й зле – унікальне, неповторне.

– А насправді ми не виняткові.

– Звичайно. Це винахід «українського велосипеда» чи «українського глобуса». У світі – близько двохсот держав, і багато з них проходили ті самі стадії розвитку, робили ті самі помилки, які сьогодні робить Україна.

Система наших життєвих координат ні в чому не гірша чи не краща за системи інших народів. Так, в Ізраїль вихідці з України – переважно високоосвічені люди – внесли енергію інтелігентів і посіли важливе місце в політиці, бізнесі, військовій справі,

науці й культурі. Для цього були потрібні дві речі: єврейський самостійницький патріотизм і знання мови (івриту). Ті, хто не вписався в такі немінучі параметри, живуть непогано, але на периферії суспільства – у своєрідному російськомовному гетто.

Трохи інакше було у США та Канаді. Перші українці-іммігранти (переважно селяни) принесли в ці країни величезну працелюбність, терплячість і християнську мораль. Повоєнна українська імміграція відзначалася великим ступенем патріотизму ОУН-УПА й створила власний духовно-релігійний простір, зберігши завдяки музеям, книжкам і фільмам важливу історичну пам'ять, переважно знищену більшовиками на рідній землі. Вихідці з України, ставши доброчесними, високоосвіченими громадянами США і Канади, мають політичний вплив на уряди цих держав, захищають інтереси України.

Я зустрів українців у Бразилії, Аргентині, Мексиці, Великій Британії, Німеччині, Швеції – всюди аналогічна картина. Громадяни (українського походження) згаданих країн – надійні члени суспільства. Якось я познайомився з україн-

цем – командиром американського атомного підводного човна. Чи могли б доручити таку посаду ненадійній людині?

– Якою мовою ви – перший український посол в Ізраїлі – спілкувалися?

– Лише українською. Це дуже позитивно сприймалося тими, з ким я зустрічався – переважно російськомовними вихідцями з наших земель. Не забуду, як співали вони пісню «Як тебе не любити, Києве мій».

Які вони, євроукраїнці?

– Наскільки ви людина вільна, космополітична? Які країни найближчі для вашої душі?

– Я людина вільна, але не космополітична. Є різні види космополітизму, наприклад, лєнінсько-інтернаціоналістичний, американський, європейський космополітизм великого фінансового капіталу, але за кожним із різновидів стоять чиїсь національні інтереси. Насамперед людина повинна визначити свою національну приналежність: не можна бути «совєцьким человеком», а по суті – російськомовним антиукраїнцем. Не треба також бути україномовним «анти» – антиросійським, антипольським, антиєврейським тощо. Український патріотизм дуже органічно вписується в європейськість. Уже сьогодні маємо в нашій країні євроукраїнців. Такими прикладами для нас можуть бути Петро Порошенко, Віталій Кличко та інші відомі українці.

– Зокрема Юрій Щербак.

– ???

– Будь ласка, не заперечуйте й не спростовуйте. Краще по-

міркуймо про таке. Я знаю, що ви любите свою Вітчизну. Але за що?

– Хіба можна раціонально пояснити, за що людина любить свою матір? Багато чого я ненавиджу в Україні, але я маю на це право, бо я – син своєї Вітчизни і я люблю її.

– Яка вона, українськість, у світовому контексті? Як пов'язаний канон нашої літератури з планетарними тенденціями? Чи бодай подеколи, перебуваючи далеко від Батьківщини, ви сам собі нагадували про те, що маєте письменницький хист? Чи ставало соромно перед ним як Господнім дарунком?

– Українськість у світовому контексті – це тема окремої книжки. Література (справжня) в Бангладеш чи Канаді, Мексиці чи Хорватії, Польщі чи Японії завжди відкривала універсальні таємниці людської душі. Я глибоко переконааний, що й Україна, попри всі проблеми національного виживання, має літературу світового рівня. Це, насамперед, стосується поезії (згадаймо вірші Ліни Костенко, Миколи Вінграновського, Дмитра Павличка, Ірини Жиленко, Юрія Буряка й багатьох-

багатьох інших). Маємо добротну прозу та блискучу публіцистику. Найсерйозніша проблема нашої літератури – перебування в мовному гетто, невихід на світові простори – передусім у царину англійської мови. Культурною промоцією, утвердженням рідної літератури у глобалізованому світі повинна займатися держава, беручи приклад з Франції, Німеччини, Польщі та інших країн. Але я вірю, що рано чи пізно прорив відбудеться, й тоді ми ображено не запитуватимемо, чому наші письменники не стають лауреатами Нобелівської премії.

Перебуваючи далеко від Батьківщини, ніколи не забував, що я – український письменник. Було соромно, що занехаяв своє літературне ремесло, але інакше не міг: був послом України й не мав права дозволити собі таку розкіш, як писання книжок за рахунок обов'язків перед державою. І лише в Канаді, де напруження трохи спало, зміг, зібравши матеріал, написати кілька розділів книжки «Україна: виклик і вибір», яка побачила світ 2003 року.

Київ як простір душі

– Ви побували в багатьох містах світу. Чи линули там думками до Києва? Що для вас нині цей мегаполіс уздовж берегів Славути?

– Культ Києва, релігія Києва – це в мене з часів дитинства й війни: після евакуації до Росії в нас збиралися кияни, і я слухав їхні нескінченні спогади-мрії про рідне місто. Мама була «хвора» на Київ. Вона приїхала з Росії до Києва в 1934 році, щоб народити мене саме в цьому місті. Перебуваючи в Москві упродовж 1989–1991 років (був депутатом Верховної Ради СРСР), я й пальцем не поворухнув, щоб там одержати квартиру, як це зробили деякі мої колеги з України. Так само велося під час перебування на дипломатичній роботі: кожна службова поїздка до Києва, кожна відпустка ставали для мене й моєї родини святом.

На жаль, після завершення дипломатичної служби я, на своє здивування, вловив відчуження. У 1960–1980 роки я відчував Київ як щось невіддільне від себе, як простір ду-

ші, як єдиний організм, де кожна вулиця й завулок, сповнені моїх особистих спогадів, несуть особливий історичний сенс. Цей зв'язок часів виразно відчувався біля Золотих воріт, на дніпрових схилах, на Подолі.

Раптом цей зв'язок перервався – щось чуже, навіть вороже з'явилося в місті. Це чуже – бундючність нуворішів з їхніми забудовами-перебудовами, руйнуванням Києва. Я розумію, що місто має розвиватися. Приклади цього – Чикаго, Сіетл, Лондон, Берлін, Варшава, Тель-Авів, але цей розвиток мусить бути гармонійним, не насильницько-черновецьким (ця людина розпочала епоху смертохристів-мерів). Ніде в Європі ви не зустринете такого варварсько-хижацького ставлення до унікального історико-ландшафтного простору, як у Києві. Сьогодні, здається, навіть Тель-Авів обігнав нашу столицю за кількістю зелених.

Водночас мушу визнати, що, порівняно зі злиденним, сірим совком, сталося багато добрих змін: це й реконструйовані барокові та сецесійні

будинки, кав'ярні на кожному кроці, про що ми мріяли в шістдесяті роки минулого століття, нові розв'язки, хоча бездоріжжя й автомобільний колапс стали реальною загрозою існуванню міста як єдиного організму.

– У яких книгозбірнях світу вам поталанило працювати?

– Побував у найліпшій у світі бібліотеці Конгресу США, побачив це унікальне диво з його багатющою колекцією україніки, зазирнув до українських архівів Стенфордського університету в Каліфорнії, де вразив мене розділ, присвячений рокам боротьби за незалежність України, бачив зібрання української преси 1918–1944 років у музеї Клівленда, працював у бібліотеках Оттави, де завважив і свої книжки, не розуміючи, як вони потрапили до Канади. Усе це дало мені змогу прочитати видання, недоступні раніше в умовах «совєцького» концтабору, – праці з політичної історії, геополітики, військової стратегії, міжнародних відносин.

Стиль фантастичних текстів: народження й утвердження

– Для нас, молодших, ви завжди були гурманом у царстві вишуканої думки й вибагливого слова. Як, через роки й роки, поверталися ваші талант, душа й інтелект до художнього письма?

– Дуже нелегко. Я не раз писав про наявність всередині будь-якої мови ДВОХ мов: художньої (образи, метафори) та офіційно-ділової, казенної, але дуже необхідної для існування держави. Мені важко було переходити з художньої мови на офіційну, юридично значущу, але нудну, бідну. Тут допомогла наука та медицина, які потребують уміння викладати думки сухо й точно. У Верховній Раді СРСР більшість політичних резолюцій Київського депутатського клубу написав я, але правили тексти, дисциплінували й уточнювали їх мої колеги.

Повертаючись до художньої прози в 2010–2013 роках, я боявся, що «канцелярит» залишиться назавжди, заважатиме образному слову. Зда-

ється, знайшов вихід: численні документи, процитовані в романі «Час смертохристів», написані саме офіційно-діловою мовою. Це, на мій погляд, збагатило текст, додало до нього інший вимір – суворо-казенний стиль розвідувальної інформації.

– Стрижень ваших прогностичних художніх полотен – прозирання в майбутнє. Як передбачення (можливо, як авторські прозріння) найдорожчі? Що вам особисто дало вдивляння у прийдешнє?

– Макиавеллі наголосив у 1513 році: «Щоб довідатися, що повинно статися, досить простежити, що було». Це гранично чітка думка про незмінність людських характерів, пристрастей, бажань, вад і чеснот. Тому прогноз залишається незмінним: боротьба за виживання, за продовження роду, за владу. Така суть людської поведінки в 150 році до нашої ери, в 1517 чи в 2077 році, про який ідеться в романі «Час смертохристів».

– Або в 2079-му, що розгортається упродовж усього «Часу великої гри».

– Саме так. Техніка вдосконалюється, змінюються політичні технології. Але... Найдорожче для мене – збереження України в 2077–2079 роках як незалежної держави, утвердження її територіальної цілісності.

– Як ставитеся до літературних (і не тільки) містифікацій?

– Дуже позитивно. Нерідко застосовую їх у нових творах.

– Яка вона, душа Щербака-фантаста? Скільки там атлантид і не відкритих островів?

– Гадаю, що треба вести мову не про Щербака-фантаста (мене не цікавлять лаври Артура Кларка чи Рея Бредбері), а радше про мене як гротескного реаліста, який змальовує абсурдність багатьох аспектів життя. Маємо тут велику традицію Свіфта, Кафки, Воннегута.

57

Відчути запах лісу й самотність душі

– Розмаїття справ, різновекторність успіхів на життєвому шляху... І все-таки, як ви окреслили б своє найголовніше покликання, власне, призначення на цій грішній землі?

– Від письменника залишається текст. Усе інше минає. Це добре розумів видатний хірург Микола Амосов, сторіччя якого нещодавно відзначали. Я також це розумію. Тому головне покликання: залишити по собі Слово, Українське слово.

– Місія мистецтва взагалі й мистецтва слова зокрема для вас – це...

– Ніхто не знає, в чому полягає ця місія. Мабуть, у тому, щоб вивес-

ти людину з тваринного ряду, хоч трохи наблизити її до Бога.

– Що ви хотіли б сказати про літературу як форму самопізнання?

– Коли я писав найновіші романи, то відчував, що й вони ПИШУТЬ мене, тобто змінюють мене, відкривають якісь екзистенційні глибини, примушують краще зрозуміти ідею Христа й учинки смертохристів.

– Чи шукаєте можливість побути віч-на-віч із собою? Як-що так, то за що ви цінуєте такі хвилини? Чи почувалися колись «самотнім вовком»? Чи, можли-

во, письменник завжди – самотній?

– Найкращі хвилини тоді, коли вдається побути самотньому на природі, надто ж уранці – на озері (є таке улюблене місце), відчути запах лісу й глибоку самотність душі.

Чи зашкодить келих вина?

– Як ведеться вам, шанобливому, овіяному дипломатичним шармом, у нинішньому літературному середовищі, зокрема в поріділому гурті шістдесятників?

– Шістдесятники стали «вісімдесятниками» – їм по 75–80 років. На жаль, багато хто пішов у вічність. Я не живу в літературному середовищі – я сам по собі. Самотність – ось середовище письменника, хоч як це гірко визнавати. Серед виявів «літературного життя» сьогодні переважають рекламно-бізнесові кампанії окремих кланів.

– Що для вас найдорожче з вічних понять: любов, свобода, справедливість, милосердя?

– Мабуть, найдорожча справедливість, хоча й інші поняття нероздільні й визначають суть вільної людини, не раба.

– Пригадуються ваші поетичні «фрески» (маю на увазі збірку «Фрески і фотографії»). Ніколи й нізащо не повірю, що ви не пишете віршів і не мрієте здивувати театральну публіку новою п'єсою, а літературне товариство – перекладами з польської мови.

– Віршів не пишу: відійшли разом із певним станом душі (ліричним). Залишилося декілька неопублікованих поезій. П'єси потребують сцени. Може, напишу, бодай одну. Мрію про екраніза-

цію романів «Час смертохристів» і «Час великої гри».

– Як ви ставитеся до такого переконання: «Келих вина не зашкодить»?

– Келих вина – зашкодить. Мені. Не зашкодить ковток віскі. Нечасто.

– Ви пройшли велику життєву школу, отож вас нелегко чимось здивувати. Нелегко, але можливо?

– Життя дивує – й досить часто. Абсурдність політики, зокрема лицемірство й аморальність політиків-смертохристів. Отож не перестаю дивуватися.

Розмову вів Микола СЛАВИНСЬКИЙ.